

## ОЛЕКСАНДР РАХМАНОВ,

*доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)*

## OLEKSANDR RAKHMANOV,

*Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor, Leading Research Fellow at the Department of Social and Political Processes, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)*

*kneu\_1906@ukr.net*

*<https://orcid.org/0000-0001-8884-5515>*

# Соціально-економічні витоки лівого популізму в Україні

## *Вступ*

Популізм зазвичай пов'язують з антиелітарною та антиістеблішментською риторикою. Несистемні політики схильні виступати на захист «народу» проти «істеблішменту», протиставляючи інтереси «простих людей» інтересам корумпованої еліти. Попри прописну безідеологічність популізму, його джерела спрямовують популістську риторiku у певному ідеологічному напрямку, розрізняючи умовно правий та лівий популізми. Правий популізм детермінується переважно проблемами, пов'язаними з неконтрольованою міграцією. Тут слід відрізнити побоювання економічних (відчуття соціальної незахищеності, втрата робочих місць) та неекономічних (страхи, пов'язані з расовими, релігійними та міжетнічними упередженнями) наслідків неконтрольованої міграції. Лівий популізм частіше породжується внутрішньо-економічними проблемами. Соціально-економічне зубожіння від тривалих структурних криз економіки, зростання нерівності та безробіття, зменшення соціальної мобільності формують відчуття незахищеності та втрати можливостей. Саме орієнтуючись на конкретні проблеми, актуальні для певного суспільства, політики-популісти намагаються мобілізувати вразливі верстви населення [Рахманов, 2022].

Крім цього, обидва види популізму підживлюються незадоволеністю процесами глобалізації, які призвели до поширення автоматизації робочих місць, вільної торгівлі та відкриття внутрішніх ринків. Особливо це стало відчутно у розвинених країнах, де незахищені верстви населення відчувають скорочення

---

*Цитування:* Рахманов, О. (2023). Соціально-економічні витоки лівого популізму в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 77–91, <https://doi.org/10.15407/sociology2023.01.077>.

робочих місць, через що зростають прояви негативного ставлення до наднаціональних органів (як, скажімо, до інституцій Європейського Союзу). У менш розвинених країнах негативізм перекинувся на Міжнародний Валютний Фонд та Світовий Банк, які зазвичай залучені в економічне реформування кризових економік цих країн.

У пострадянських країнах ці орієнтації часто поєднуються з антизахідними установками. В Україні відбулося поєднання негативізму «невдах перехідного періоду» з ностальгією за Радянським Союзом з усіма відповідними регіональними, етно-мовними належностями та геополітичними орієнтаціями [Kuzio, 2018]. Понад те, більшість політичних сил, навіть традиційні ультраправі організації підтримують ліву соціально-економічну політику щодо таких питань, як приватизація та державне управління економікою. Через це Україна тривалий час була єдиною країною в Центральній-Східній Європі, де діяв мораторій на продаж землі, що спричинило корумповану сіру економіку в царині продажу землі.

Метою цієї статті є аналіз соціально-економічних джерел популізму в Україні. Тому в першій частині роботи я показую, як економічні атитюди українців відображають популістську спрямованість громадської думки щодо наслідків посткомуністичних трансформацій. У другій частині проілюстровано ліву ідеологічну сутність підтримки популістських ідей. У підсумковій частині обговорюються результати аналізу та даються прогнози щодо перспектив популізму у повоєнний час.

### *Популістські ідеї та економічні атитюди українців*

Поширення популізму в Україні спиралося на наслідки посткомуністичних ринкових реформ. До середини 1990-х років українці здебільшого підтримували приватизацію і демонстрували відкритість до ринкових перетворень [Bruszt, 1998; Kaltenthaler, Seccoli, Michta, 2006]. Однак після проведення масштабної приватизації промисловості ми стали свідками тривалої дезорганізації економіки. Проблеми з легітимністю приватизації малих та великих підприємств і запровадження ринку землі зумовлені не лише соціокультурними чинниками несприйняття їх, а й хронічним зубожінням населення, яке пов'язувало свої негаразди з ринковою економікою [Rakhmanov, 2021; Reznik, Reznik, 2020]. Тому менш заможні українці з підозрою ставилися до ринкових принципів та продовжують пов'язувати власний добробут із такого роду зовнішніми чинниками.

Прояв соціокультурного чинника економічних атитюдів часто відтворюється в країнах, де існує вплив різних цивілізаційно-ціннісних векторів. Зокрема, в Україні досі відчувається наявність двох історичних ідентичностей, пов'язаних з перебуванням території країни в різних державних утвореннях. Територія Заходу країни та меншою мірою Центру з часів пізнього Середньовіччя перебувала під контролем європейських країн. На цих теренах були поширені соціальні інститути, які сприяли індивідуалізму та ринковим цінностям. Натомість території Сходу і Півдня українці освоювали вже за нової доби під час перебування під владою Російської імперії. Формування соціаль-

них інститутів на цих теренах спричинило значну русифікацію як через культурний вплив, так і через міграційні процеси та урбанізацію [Hesli, 1995]. І, відповідно, тут поширилися колективістські традиції щодо власності та трудових відносин, які історично були притаманні Московії [Pipes, 1990]. Згідно з низкою досліджень, у перші десятиліття від проголошення незалежності російськомовні та мешканці Південно-Східної частини України більшою мірою сповідували антиринкові орієнтації, натомість україномовні та жителі Заходу та Центру України були більш лояльними до ринкової моделі економіки та існування приватної власності [Khmelko, Wilson, 1998; Constant, Kahanec, Zimmermann, 2011]. Водночас в інших дослідженнях спростовується виразний зв'язок між регіональною належністю та економічними атитюдями, натомість фіксується пов'язаність національних ідентичностей з підтримкою демократії та ринкової економіки [Miller, White, Heywood, 1998; Shulman, 2005]. Власне, із середини 2000-х років визначальними в електоральному виборі стали геополітичні та етнокультурні орієнтації. Саме вони визначали підтримку або проросійських, або прозахідних політичних сил. Однак це не завадило економічним атитюдам стати в подальшому підґрунтям функціонування популістських проєктів.

Економічні атитюди охоплюють сприйняття людьми різних сфер економічного життя, а саме соціальної диференціації в оплаті праці, соціальних гарантій, конкуренції, економічного успіху, розподілу власності у суспільстві тощо. Саме ці проблеми намагаються експлуатувати політики-популісти лівого ґатунку, яких, утім, не можна віднести до традиційних «лівих», оскільки вони використовують «ліву» риторику як інструмент досягнення влади, а не як втілення відповідної ідеології. Відтак економічні атитюди формуються як логічні та послідовні преференції людей щодо ефективності певної соціально-економічної системи, яку ставлять під сумнів політики-популісти. І відповідно, ці преференції повинні мати сталі детермінанти.

У таблиці 1 наведено результати 7-ї хвили Світового дослідження цінностей (WVS) щодо економічних атитюдів в українському суспільстві [Ukraine in WVS, 2020]. До переліку показників, які відтворюють економічні атитюди, було віднесено п'ять тверджень, стосовно яких респондентів просили визначити свої погляди за десятибальною шкалою щодо таких дихотомій:

- 1) *рівність доходів vs великі відмінності в доходах* — починаючи від (1) «Доходи повинні бути більш рівними» до (10) «Дохід повинен бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль»;
- 2) *приватна vs державна власність* — починаючи від (1) «Частка приватної власності у бізнесі та виробництві повинна бути збільшена» до (10) «Частка державної власності в бізнесі та виробництві повинна бути збільшена»;
- 3) *урядова vs індивідуальна відповідальність* — починаючи від (1) «Держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені» до (10) «Люди більшою мірою самі повинні нести відповідальність за те, щоб себе забезпечити»;

- 4) *конкуренція: добре vs шкідливо* — починаючи від (1) «Конкуренція — це добре. Вона стимулює людей напружено працювати та розвивати нові ідеї» до (10) «Конкуренція шкідлива. Вона пробуджує в людях їхні найгірші якості»;
- 5) *успіх: важка праця vs удача* — починаючи від (1) «Наполеглива праця з часом забезпечує гарне життя» до (10) «Наполеглива робота НЕ приводить до успіху, радше до успіху приводять удача і зв'язки».

Ці показники можна умовно розділити на два типи. Один тип увібрав ті атитюди, які пов'язані з інституційними перетвореннями відносин власності та механізмів забезпечення матеріального добробуту. В цьому випадку близькими до популістських гасел є підтримка більшого державного втручання в економіку та підтримка патерналізму. Другий тип увиразнює етичні аспекти економічного життя. Тут переконання, які пов'язують із популістськими, відображають схильність до рівності доходів, заперечення конкуренції та відкидання зв'язку між наполегливою працею і успіхом.

Виявилося, що характерний для комуністичного періоду зрівняльний принцип оплати праці сьогодні не є популярним серед українців. Вони схильні більше підтримувати принцип «дохід повинен бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль» (46,7% — сума відповідей від 7 до 10 балів), і лише 28,5% респондентів підтримали тезу, що «доходи повинні бути більш рівними» (сума відповідей від 1 до 4 балів).

Натомість непрості та болісні перетворення у сфері власності призвели до того, що 42,2% українців (сума відповідей від 7 до 10 балів) схильні підтримати тезу, що частка державної власності в бізнесі та виробництві має бути збільшена, тоді як 21,3% опитаних (сума відповідей від 1 до 4 балів) погодилися з тезою, що має бути збільшена частка приватної власності у бізнесі та виробництві. Характерно, що стосовно цього аспекту більш як третина (36,4% — сума відповідей від 5 до 6 балів) мають невизначену позицію.

Українське суспільство продовжує залишатися патерналістським. Майже половина (49,4% — сума відповідей від 1 до 4 балів) погоджуються з твердженням, що держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені. Натомість лише 22,4% українців (сума відповідей від 7 до 10 балів) підтримали тезу, що люди самі повинні нести більше відповідальності за те, щоб себе забезпечити.

Однак оцінка конкуренції свідчить про більшу схильність українців до капіталістичних принципів: 56,9% респондентів погоджуються з корисністю конкуренції (сума відповідей від 1 до 4 балів), тоді як лише 18,8% вважають, що конкуренція є болісною (сума відповідей від 7 до 10 балів).

Перевага проринкових атитюдів спостерігається щодо оцінки наполегливої праці та її впливу на добробут людей: 41,4% українців (сума відповідей від 1 до 4 балів) підтримали твердження «Наполеглива праця з часом забезпечує гарне життя», тоді як 31,7% погодилися із твердженням «Наполеглива робота НЕ приводить до успіху, радше до успіху приводять удача і зв'язки» (сума відповідей від 7 до 10 балів).

Таблиця 1

## Оцінка українцями тверджень щодо економічного аспекту життя (WVS-7, 2020, %)

Рівність доходів vs велика різниця в доходах		Приватна vs державна власність		Урядова vs індивідуальна відповідальність	Конкуренція: добре vs шкідливо		Успіх: важка праця vs удача	
1 Доходи повинні бути більш рівними	7,7	1 Частка приватної власності у бізнесі та виробництві повинна бути збільшена	4,5	1 Держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені	1 Конкуренція це добре. Вона стимулює людей працювати та розвивати нові ідеї	23,7	1 Наполеглива праця з часом забезпечує гарне життя	15,2
2	2,2	2	2,3	2	2	8,2	2	7,2
3	7,1	3	6,2	3	3	12,9	3	10,2
4	8,8	4	8,3	4	4	12,1	4	8,8
5	16,5	5	22,9	5	5	16,4	5	17,3
6	11,1	6	13,5	6	6	8,0	6	9,6
7	14,6	7	13,3	7	7	6,9	7	10,4
8	10,4	8	9,2	8	8	4,1	8	7,6
9	3,7	9	3,8	9	9	2,0	9	3,8
10 Дохід повинен бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль	18,0	10 Частка державної власності в бізнесі та виробництві повинна бути збільшена	15,9	10 Люди більшою мірою самі повинні нести відповідальність за те, щоб себе забезпечити	10 Конкуренція шкідлива. Вона пробуджує в людях їхні найгірші якості	5,8	10 Наполеглива робота НЕ приводить до успіху, радше до успіху приводять удача і зв'язки	9,9
Загалом	100,0	Загалом	100,0	Загалом	Загалом	100,0	Загалом	100,0
Середнє значення	6,16	Середнє значення	6,17	Середнє значення	Середнє значення	4,14	Середнє значення	5,07

У таблиці 2 наведено стандартизовані  $\beta$ -коефіцієнти регресійного аналізу для економічних атитюдів [Rakhmanov, 2023]. Слід зазначити, що отримані рівняння не повністю пояснюють схильність респондентів до економічних атитюдів, оскільки скориговані показники  $R^2$  виявилися на рівні лише від 0,02 до 0,1. Однак навіть такі обмежені моделі дали змогу простежити наявність чи відсутність переважання певного типу детермінант. Незалежні змінні, які відображають утилітарне пояснення економічних атитюдів, такі: вік, рівень освіти, рівень доходів, статус зайнятості та сектор зайнятості. Незалежні змінні, які відображають соціокультурне пояснення економічних атитюдів, такі: макрорегіон (фіктивна змінна, коли значення 1, якщо респонденти проживають у західній чи центральній частинах країни, і 0 в іншому випадку) та мова спілкування у родині.

Отже, лише освіта та рівень доходу дають статистично значимі асоціації з атитюдами щодо рівності чи відмінностей у доходах і в очікуваному напрямку: освіченіші та заможніші респонденти більш схильні до існування відмінностей у доходах. Мова спілкування вдома також має вплив, однак виявилось, що україномовні більше схильні до рівності у доходах, тоді як російськомовні орієнтуються на великі відмінності у доходах. Стандартизовані коефіцієнти дають змогу оцінити відносну силу взаємозв'язку між незалежними та залежними змінними. Тут ми бачимо, що мова спілкування вдома, зі стандартизованим коефіцієнтом  $-0,104$ , є важливішою для пояснення атитюдів щодо рівності/відмінностей у доходах, ніж змінні освіти ( $0,088$ ) та доходу ( $0,087$ ). Утім, очевидно, що про явне переважання певного типу детермінант в цьому випадку говорити некоректно.

Результати регресійного аналізу підтримки домінування приватної/державної власності в економіці дають дещо іншу конфігурацію. Знову ж таки лише три предиктори пов'язані із незалежною змінною: рівень доходів, сектор зайнятості та макрорегіональний поділ. Заможні та зайняті у приватному секторі респонденти схильні підтримати збільшення частки приватної власності у бізнесі та виробництві, тоді як зубожілі та зайняті у державному секторі респонденти підтримують збільшення частки державної власності в економіці. Макрорегіональний чинник вказує на те, що підтримка капіталізму притаманна більше мешканцям Західного та Центрального регіонів, тоді як респонденти зі Сходу та Півдня більше схильні до підтримки соціалізму. Виявилось, що стандартизований коефіцієнт для змінної макрорегіонального поділу набагато вищий ( $-0,243$ ), ніж для решти статистично значимих змінних, а саме доходу ( $-0,100$ ) та сектору зайнятості ( $-0,080$ ).

Рівняння щодо підтримки урядової/індивідуальної відповідальності у забезпеченні громадян виявило статистично значимий вплив лише таких чинників, як вік ( $-0,086$ ) та рівень доходів ( $0,169$ ): молодші та заможніші респонденти схильні підтримувати індивідуальну відповідальність щодо забезпечення себе, натомість старші та бідніші погоджуються, що держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені.

Результати регресійного аналізу щодо оцінки конкуренції виявили статистично значимий вплив лише макрорегіонального поділу ( $-0,192$ ). Мешканці За-

ходу та Центру більше схильні вважати конкуренцію корисною, тоді як мешканці Сходу та Півдня схилиються до негативної оцінки конкуренції.

І нарешті, рівняння щодо оцінки джерел успіху вказує на вплив сектору зайнятості та макрорегіонального поділу. Зайняті у державному секторі та мешканці Сходу і Півдня схильні вважати, що успіх є наслідком удачі та зв'язків, тоді як зайняті у приватному секторі та мешканці Заходу й Центру вважають, що успіх є наслідком важкої праці. Причому стандартизований коефіцієнт для змінної макрорегіонального поділу є вищим ( $-0,144$ ), ніж стандартизований коефіцієнт для змінної сектору зайнятості ( $-0,082$ ).

Таблиця 2

## Детермінанти економічних атигюдів українців (множинні лінійні регресії)

Чинники	Рівність доходів vs велика різниця в доходах (1–10)	Приватна vs дер- жавна власність (1–10)	Урядова vs інди- відуальна відпо- відальність (1–10)	Конкуренція: до- бре vs шкідливо (1–10)	Успіх: важка пра- ця vs удача (1–10)
Вік (роки)	-0,032 (-0,738)	0,064 (1,486)	-0,086* (-1,983)	0,011 (0,257)	-0,026 (-0,602)
Освітній рівень (1= нижчий; 2 = серед- ній; 3 = вищий)	0,088* (2,406)	-0,065 (-1,755)	0,059 (1,590)	-0,020(- 0,534)	0,018 (0,499)
Рівень доходів (1= нижчий; 2 = серед- ній; 3 = вищий)	0,087* (2,331)	-0,100** (-2,657)	0,169*** (4,509)	0,042 (1,091)	-0,029 (-0,787)
Статус зайнятості (1 = зайнятий; 0 = без- робітний/пенсіонер/до- могосподарка)	0,074 (1,749)	0,009 (0,214)	-0,017 (-0,394)	-0,019(- 0,434)	0,045 (1,045)
Сектор зайнятості (1 = приватний; 0 = дер- жавний)	0,032 (0,856)	-0,080* (-2,136)	-0,054 (-1,422)	-0,069 (-1,798)	-0,082* (-2,174)
Макрорегіональний по- діл (1 = Захід/Центр; 0 = Південь/Схід)	-0,090 (-1,866)	-0,243*** (-4,992)	-0,064 (-1,327)	-0,192*** (-3,872)	-0,068 (-1,387)
Мова спілкування вдо- ма (1 = українська; 0 = російська)	-0,104* (-2,154)	0,000 (-0,004)	0,084 (1,727)	0,086 (1,740)	-0,144** (-2,929)
<i>N</i>	752	717	758	748	761
<i>F</i>	7,925	11,233	5,854	3,248	5,312
<i>R</i> <sup>2</sup>	0,069	0,100	0,052	0,030	0,047
Adjusted <i>R</i> <sup>2</sup>	0,061	0,091	0,043	0,021	0,038

Примітка. Записи в таблиці — стандартизовані  $\beta$ -коефіцієнти із *t*-статистикою в дужках.

\*  $p \leq .05$ , \*\*  $p \leq .01$ , \*\*\*  $p \leq .001$ .



Ідеологічна спрямованість популістських орієнтацій в Україні

Упродовж багатьох років політики-популісти висували чимало економічних гасел антиринкового ґатунку, які набули популярності серед населення. Для того щоб перевірити, якою була підтримка цих популістських політик серед українців, Центр економічної стратегії разом з міжнародною дослідницькою компанією Kantar TNS упродовж лютого–березня 2019 року провели репрезентативне опитування 2000 респондентів [Михайлишина, Ілляшенко, Яблоновський, 2019].

Респондентів запитали, як, на їхню думку, кожна із популістських пропозицій вплине на добробут їхньої родини, а також про реалістичність втілення цих пропозицій у життя. Результати для кожної окремої популістської пропозиції наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Частка українців, які вважають, що популістські реформи позитивно впливатимуть на їхній добробут, а також частка тих, хто цей вплив вважав водночас позитивним і реалістичним (2019, %)

Реформа	% людей, які вбачають у наведених пропозиціях позитивний вплив на добробут їхньої родини	% людей, які вбачають у наведених пропозиціях позитивний вплив на добробут їхньої родини й гадають, що кандидат, якого вони підтримують, зможе це втілити
Потрібно ввести державне регулювання цін на ліки та продукти	90	75
Підвищення мінімальної пенсії до 5000 грн	88	63
Газ, видобутий в Україні, спрямувати на потреби населення	87	70
Зниження ціни на газ удвічі	87	54
Гарантоване державою працевлаштування для всіх громадян	87	56
Держава має наказати роботодавцям збільшити зарплатню до 1000 доларів	81	52
Максимальна зарплата має бути не більш ніж у п'ять разів вищою за мінімальну	80	54
Зниження пенсійного віку, тому що багато людей не доживають до пенсії	74	54
Середнє для всіх реформ	84	59



Переважаюча більшість українців вважали всі популістські пропозиції позитивними для добробуту, однак значно менше, хоча й теж більше за половину, вважали ці пропозиції і позитивними, і реалістичними. Проведений регресійний аналіз показав, що чим меншим є населення пункту, тим більшою є підтримка популізму. Натомість найменшою є підтримка популізму серед мешканців Києва. Регіональний розрив у підтримці популізму виявився незначним. Результати показали, що економічно вразливі верстви населення більш схильні до підтримки популізму.

Також проявилися певні когнітивні та ціннісні відмінності. Зокрема, люди, які вірять у ворожок, більше підтримують популістські пропозиції. Респонденти, які вивили нетолерантність до представників ЛГБТ-спільноти, більш схильні підтримувати популізм, однак зв'язок між підтримкою популізму та расовою чи релігійною дискримінацією не проявився.

Проте ключовим виявилось те, що люди, які є більш ліберальними щодо економіки, менш схильні підтримувати популізм в економічній політиці. Власне, більшість популістських ідей, використаних дослідниками для вимірювання популізму, були «лівими»: логічно, що люди, які мають ліберальні погляди, не будуть з ними погоджуватись. Саме це дало авторам дослідження підстави зробити висновок, що в Україні більш поширений саме «лівий» популізм [Михайлишина, Ілляшенко, Яблоновський, 2019: сс. 12–15].

Крім національних еліт, об'єктом атаки популістів можуть бути наднаціональні, міжнародні інституції, на кшталт Міжнародного Валютного Фонду, чи наднаціональні органи Європейського Союзу, які перебувають у Брюсселі. У багатьох європейських країнах триває словесна боротьба місцевих політиків-популістів за національний суверенітет від «брюссельських бюрократів». Утім, в Україні, яка ще не є членом ЄС, таким об'єктом ненависті став Міжнародний Валютний Фонд (МВФ). Як проросійські популісти, так і прозахідні популісти впродовж багатьох років критикували МВФ за те, що він висуває жорсткі вимоги до українського уряду та надмірно втручається в економічну політику в обмін на фінансову допомогу. Попри те, що залежність української економіки від кредитів МВФ існувала майже завжди впродовж соціальних трансформацій, олігархічні ЗМІ з подання самої влади чи опозиції сформували негативну думку щодо цієї наднаціональної організації. Як свідчить моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України, впродовж 2000-х років у громадській думці домінувала невизначеність щодо цієї організації (табл. 4).

Зростання негативізму щодо МВФ стало помітним за часів президентства В. Януковича. Однак після Революції Гідності та початку агресії Росії потреба в реформуванні української економіки знайшла розуміння в українському суспільстві, відтак зросли позитивні оцінки співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом. Утім, болісні реформи в енергетичному секторі та відчутне зростання тарифів на комунальні послуги, здійснені на вимогу МВФ, у подальшому були використані популістськими силами. У громадській думці у другій половині 2010-х років знов почало домінувати негативне ставлення до МВФ. І зрештою, у 2020 році цей негативізм зріс до максимальної позначки, коли по-

зитивні оцінки поділяла лише п’ята частина населення, натомість вдвічі більше населення ставилося негативно до такої співпраці.

Таблиця 4

Динаміка відповідей населення України на запитання «Як Ви ставитесь до співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом?» (%)

	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Радше негати- вно	23,0	29,1	17,9	19,5	19,6	18,2	18,4	32,4	32,9	22,4	24,0	34,7	36,6	36,8	29,8	40,1
Важко сказати	40,9	41,8	46,6	45,4	48,6	49,3	44,7	43,6	43,1	40,6	30,9	33,0	31,9	37,4	36,4	39,5
Радше пози- тивно	36,0	28,6	34,9	35,0	31,8	32,2	36,7	23,6	23,6	36,4	44,3	32,1	31,1	25,7	33,8	20,2
Не від- повіли	0,1	0,5	0,6	0,1	0,0	0,3	0,2	0,4	0,4	0,6	0,9	0,0	0,4	0,0	0,0	0,2

Як свідчить двовимірний розподіл респондентів за політико-ідеологічною ідентичністю, більш як дві третин тих, хто обрав «ліві» течії, ставилися нега- тивно до співпраці України з МВФ. Натомість серед решти груп («центристів», «правих» та «неідентифікованих») ставлення було збалансоване позитивними та невизначеними оцінками.

Таблиця 5

Розподіл груп населення України з політичною ідентичністю щодо відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом?» (2020, %)

Політична ідентифікація	Як Ви ставитесь до співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом?			
	Радше негати- тивно	Важко сказати	Радше позитивно	ЗАГАЛОМ
Ліві (комуністична, соціаліс- тична)	68,6	20,8	10,6	100,0
Центристи (соціал-демокра- тична, зелені, ліберальна)	37,7	36,6	25,7	100,0
Праві (християнсько-демо- кратична, національно-демо- кратична, націоналістична)	31,6	33,7	34,7	100,0
Неідентифіковані	36,7	46,9	16,4	100,0

З’ясувалося, що суттєві відмінності у ставленні до співпраці України з МВФ спостерігаються за групами людей, які сповідують різні економічні ідеології (табл. 6). Так, серед тих, хто прагне максимального лібералізму в регулюванні економіки, домінували позитивні оцінки цієї співпраці. Натомість серед прихильників змішаної економіки та, особливо, серед прихильників планової еко- номіки панівним було негативно ставлення.

Таблиця 6

**Розподіл груп населення України з певною економічною ідеологією щодо відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом?» (2020, %)**

<i>Яким чином, на Вашу думку, держава повинна брати участь в управлінні економікою?</i>	<i>Як Ви ставитесь до співпраці України з Міжнародним Валютним Фондом?</i>			
	Радше негативно	Важко сказати	Радше позитивно	ЗАГАЛОМ
Треба мінімізувати участь держави — все регулює ринок	24,7	32,2	43,2	100,0
Треба поєднати державне управління і ринкові методи	40,6	37,0	22,4	100,0
Треба повернутися до планової економіки на засадах повного державного обліку і контролю	51,0	36,7	12,2	100,0

Отже, на відміну від країн Європейського Союзу, де ненависть до регулювальних наднаціональних органів є більш поширеною у правому середовищі, в українському суспільстві цей популістський феномен чітко простежується серед людей з лівою, антиринковою ідеологією ще радянського штибу.

### **Висновки**

Українські популісти вдало актуалізують турботи найбільш незахищених та зубожілих верств населення, використовуючи це як політичну можливість прийти до влади на хвилі народного обурення. Зважаючи на традиційну (принаймні, у часи до повномасштабного вторгнення) нестабільність політичної системи та хронічну кризу в економіці, популістські ідеї набули широкого поширення серед населення України. Бідність та низькі доходи, корупція, кумівство, нерівні можливості, з якими населення стикалося повсякчас, поєдналися із гострою незадоволеністю олігархічною системою. Тому популістські ідеї лівого ґатунку, які передбачають перерозподіл багатства, утопічні фінансові виплати, регулювання цін тощо, поєдналися із пострадянським ресентиментом та ностальгією за плановою економікою.

Аналіз детермінант економічних атитюдів, пов'язаних з інституційними перетвореннями, показав суперечливі результати. Якщо чинник макрорегіонального розмежування виявився визначальним щодо підтримки домінування приватної/державної власності в економіці, то в разі атитюдів щодо урядової/індивідуальної відповідальності визначальним виявилось утилітарне пояснення. Брак капіталістичної традиції та хронічне зубожіння більшості населення України не дають перспектив безпроблемного сприйняття принципів приватної власності, чим продовжують користуватися популісти. Водночас українці не проти ринкових принципів оплати праці та існування конкуренції. Це можна пояснити тим, що інститут приватної власності, патерналізм, співпраця з МВФ є більш абстрактними явищами для пересічного громадянина, натомість робоче місце, оплата праці, виробнича конкуренція стосується кожного, тому є більш зрозумілими.

мілими, оскільки природні відмінності людей у прикладених зусиллях, схильностях, здібностях є очевидними. Власне тому, незважаючи на популістські запити щодо зарплатні, все ж значна частка громадян розуміють нездійсненність цих гасел.

Поряд із тим слід також зважати на те, що після закінчення російсько-української війни негативізм стосовно МВФ може перекинутись на країни Заходу, які стануть донорами післявоєнної відбудови. Адже фінансові внески будуть супроводжуватися з умовами проведення ліберальних реформ та подолання корупції. Обов'язково з'являться ті, хто проголошуватиме блюзнірством принцип «гроші в обмін на реформи», оскільки більшість суспільства буде поділяти думку, що Україна врятувала Європу від варварів, тож заслужила на безумовну винагороду за масштабні страждання. Знайдуться популісти, які «продаватимуть» своїм виборцям психологію жертви та ідеологію утриманства, яка розквітала буйним цвітом ще у довоєнні роки. «А тому формулою нового популізму стануть звинувачення в скупердяїстві та дріб'язковості — на адресу врятованої Європи. І якщо для цього популістам доведеться опановувати риторику та словник євроскептиків, вони не зупиняться» [Казарін, 2023].

Український випадок показує, що сприйняття ринкової економіки у перехідному суспільстві не є цілісним та послідовним. Це пов'язано з феноменом «подвійної інституціоналізації», який проявляється не лише в пострадянських, а й майже в усіх посткомуністичних суспільствах. Таке суспільство приймає водночас «старі» соціалістичні інститути, що втратили легальність, однак залишились легітимними, та «нові» капіталістичні інститути, що стали легальними та разом із тим тривалий час залишаються нелегітимними. Більшість громадян існували в інституційному просторі, коли одночасно діють дві системи інституцій, які хоч і вступають у суперечність одні з одними, однак забезпечують компенсаторну і стабілізувальну функції [Golovakha, Panina, 2003]. Власне тому таке подвійне існування «старих» та «нових» інституцій стає простором для поширення популістських орієнтацій. Навіть за умов поступового зникнення рудиментів постсоціалістичної економіки, ностальгія за умовною та суб'єктивною справедливістю може зберігатися ще тривалий час. Це втілюється в електоральні преференції українців впродовж останніх десятиліть. Вони обирають популістські політичні сили, які експлуатують відповідні настрої та саботують проведення необхідних реформ. І якщо війна з Росією та втрата територій зумовили зниження рівня амбівалентності геополітичних орієнтацій та суттєво посилили підтримку європейської інтеграції [Rating Group Ukraine, 2022], то економічні атитюди демонструватимуть і далі наслідки подвійної інституціоналізації. Відстеження цих тенденцій є важливим завданням для розуміння перспектив поширення популізму в політичному житті України в майбутньому.

### *Джерела*

Казарін, П. (2023). Наступного дня після війни. *Українська правда*, 12 лютого 2023 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/12/7387881/>

Михайлишина, Д., Ілляшенко, П., Яблоновський, Д. (2019). *Як зробити українців менш вразливими до популізму. Аналітична записка*. Центр економічної стратегії. 4 вересня 2019 р. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Дослідження-щодо-популізму-2.pdf>

Рахманов, О. (2022). Феномен популізму у розвинених та перехідних суспільствах: особливості проявів та детермінанти. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 59–73. DOI: 10.15407/sociology2022.02.059

Bruszt, L. (1998). The Politics of Patience: Support of Capitalism. In: S.H. Barnes, J. Simon (Eds.), *The Postcommunist Citizen. New European Studies*, (No. 1, pp. 165–195). Budapest: Erasmus Foundation and IPS of HAS.

Constant, A., Kahanec, M., Zimmermann, K.F. (2011). The Russian-Ukrainian Political Divide. *Eastern European Economics*, 49 (6), 97–110. DOI: 10.2753/EEEE0012-8775490606

Golovakha, Ye., Panina, N. (2003). Post-Soviet Deinstitutionalization and Formation of New Social Institutions in Ukraine. In: *Ukrainian Sociological Review 2000–2001* (pp. 12–34). Kyiv: Institute of Sociology.

Hesli, V.L. (1995). Public Support for the Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns. *Europe-Asia Studies*, 47 (1), 91–121. DOI: 10.1080/09668139508412246

Kaltenthaler, K.C., Ceccoli, S.J., Michta, A. (2006). Explaining individual-level support for privatization in European post-Soviet economies. *European Journal of Political Research*, 45 (1), 1–29. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2005.00288.x

Khmelo, V., Wilson, A. (1998). Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. In: T. Kuzio (Ed.), *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation* (pp. 60–80). Armonk: M.E. Sharpe.

Kuzio, T. (2018). Populism in Ukraine and Europe: Similar but Also Different. In: K. Segbers (Ed.), *Populism in Europe: An Overview. CGP working papers, 09/2018* (pp. 16–31). Berlin: Freie Universität Berlin.

Miller, W.L., White, S., Heywood, P. (1998). *Values and Political Change in Postcommunist Europe*. New York: St. Martin's Press.

Pipes, R. (1990). The Soviet Union Adrift. *Foreign Affairs*, 70 (1), 70–87.

Rakhmanov, O. (2023). Determinants of economic attitudes in a post-communist society: the case of Ukraine. *International Journal of Sociology*. DOI: 10.1080/00207659.2023.2168888

Rakhmanov, O. (2021). Why do Ukrainians oppose land sales? The problem of legitimacy of private land tenure in post-Soviet society. *European Politics and Society*, 22 (5), 653–663. DOI: 10.1080/23745118.2020.1815470

Rating Group Ukraine (2022). *Thirteenth national survey: Foreign policy orientations* (June 18–19, 2022). URL: [https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/trinadcatyy\\_obschenacionalnyy\\_opros\\_vneshnepoliticheskie\\_orientacii\\_18-19\\_iyunya\\_2022.html](https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iyunya_2022.html)

Reznik, V., Reznik, O. (2020). Legitimation of Private Property in the Means of Production in Ukraine: Dynamics and Factors. *Communist and Post-Communist Studies*, 53 (3), 64–87. DOI: 10.1525/cpcs.2020.53.3.64

Shulman, S. (2005). National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine. *Slavic Review*, 64 (1), 59–87. DOI: 10.2307/3650067

Ukraine in World Values Survey (2020). Resume of the Analytical Report. Kyiv: NGO Ukrainian Centre for European Policy.

Отримано 13.02.2023

## References

Bruszt, L. (1998). The Politics of Patience: Support of Capitalism. In: S.H. Barnes, J. Simon (Eds.), *The Postcommunist Citizen. New European Studies*, (No. 1, pp. 165–195). Budapest: Erasmus Foundation and IPS of HAS.

Constant, A., Kahanec, M., Zimmermann, K.F. (2011). The Russian-Ukrainian Political Divide. *Eastern European Economics*, 49 (6), 97–110. DOI: 10.2753/EEEE0012-8775490606

Golovakha, Ye., Panina, N. (2003). Post-Soviet Deinstitutionalization and Formation of New Social Institutions in Ukraine. In: *Ukrainian Sociological Review 2000–2001* (pp. 12–34). Kyiv: Institute of Sociology.

Hesli, V.L. (1995). Public Support for the Devolution of Power in Ukraine: Regional Patterns. *Europe-Asia Studies*, 47 (1), 91–121. DOI: 10.1080/09668139508412246

Kaltenthaler, K.C., Ceccoli, S.J., Michta, A. (2006). Explaining individual-level support for privatization in European post-Soviet economies. *European Journal of Political Research*, 45 (1), 1–29. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2005.00288.x

Kazarin, P. (2023). The day after the war. *Ukrainska Pravda*, February 12, 2023. [In Ukrainian]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/12/7387881/> [= Казарін 2023]

Khmelko, V., Wilson, A. (1998). Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine. In: T. Kuzio (Ed.), *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation* (pp. 60–80). Armonk: M.E. Sharpe.

Kuzio, T. (2018). Populism in Ukraine and Europe: Similar but Also Different. In: K. Segbers (Ed.), *Populism in Europe: An Overview. CGP working papers, 09/2018* (pp. 16–31). Berlin: Freie Universität Berlin.

Miller, W.L., White, S., Heywood, P. (1998). *Values and Political Change in Postcommunist Europe*. New York: St. Martin's Press.

Mykhalyshyna, D., Illiashenko, P., Yablonovskyi, D. (2019). *How to make Ukrainians less vulnerable to populism. Analytical note*. [In Ukrainian]. Center for Economic Strategy, September 4, 2019. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Дослідження-щодо-популізму-2.pdf> [= Михайлишина, Ілляшенко, Яблонівський 2019]

Pipes, R. (1990). The Soviet Union Adrift. *Foreign Affairs*, 70 (1), 70–87.

Rakhmanov, O. (2023). Determinants of economic attitudes in a post-communist society: the case of Ukraine. *International Journal of Sociology*. DOI: 10.1080/00207659.2023.2168888

Rakhmanov, O. (2021). Why do Ukrainians oppose land sales? The problem of legitimacy of private land tenure in post-Soviet society. *European Politics and Society*, 22 (5), 653–663. DOI: 10.1080/23745118.2020.1815470

Rakhmanov, O. (2022). The phenomenon of populism in developed and transitional societies: features of manifestations and determinants. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 59–73. DOI: 10.15407/sociology2022.02.059 [= Рахманов 2022]

Rating Group Ukraine (2022). *Thirteenth national survey: Foreign policy orientations* (June 18–19, 2022). URL: [https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/trinadcatyy\\_obschenacionalnyy\\_opros\\_vneshnepoliticheskie\\_orientacii\\_18-19\\_iyunya\\_2022.html](https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iyunya_2022.html)

Reznik, V., Reznik, O. (2020). Legitimation of Private Property in the Means of Production in Ukraine: Dynamics and Factors. *Communist and Post-Communist Studies*, 53 (3), 64–87. DOI: 10.1525/cpcs.2020.53.3.64

Shulman, S. (2005). National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine. *Slavic Review*, 64 (1), 59–87. DOI: 10.2307/3650067

Ukraine in World Values Survey (2020). Resume of the Analytical Report. Kyiv: NGO Ukrainian Centre for European Policy.

Received 13.02.2023

## ОЛЕКСАНДР РАХМАНОВ

### Соціально-економічні витоки лівого популізму в Україні

Соціально-економічне зубожіння населення через тривалі структурні кризи економіки призвело до поширення феномену лівого популізму в Україні. На підставі емпіричних даних проаналізовано економічні атитюдиди, пов'язані з популістськими ідеями. Підтримка українцями популізму проявилася у ставленні до структури власності в економіці та механізмів забезпечення матеріального добробуту. Однак якщо підтримка домінування приватної/державної



власності в економіці зумовлюється чинником макрорегіонального розмежування, то ставлення до урядової/індивідуальної відповідальності за добробут громадян визначається утилітарними міркуваннями. Та хоча популістські запити українців щодо працевлаштування, оплати праці, виробничої конкуренції мають місце у громадській думці, все ж таки значна частка громадян розуміють нездійсненність цих гасел за ринкових умов. Власне цим пояснюється переважання соціокультурних детермінант щодо етичних аспектів економічного життя. Крім цього, пов'язаність популістських орієнтацій з лівою політико-ідеологічною ідентичністю вказує на існування пострадянського ресентименту у значної частини населення України. Таке подвійне існування «старих» та «нових» інституцій досі залишається простором для поширення популістських орієнтацій, що має проявитися у післявоєнний час.

**Ключові слова:** популізм, популістські орієнтації, економічні атитюди

**OLEKSANDR RAKHMANOV**

## The socio-economic origins of left-wing populism in Ukraine

*The socio-economic impoverishment of the population due to the prolonged structural crises of the economy has led to the phenomenon of left-wing populism in Ukraine. Economic attitudes related to populist ideas were analyzed based on empirical data. Ukrainians' support for populism was manifested in their attitude to the structure of property in the economy and mechanisms for ensuring material well-being. However, if the support of the dominance of private/state ownership in the economy is conditioned by the factor of macro-regional demarcation, then the attitude towards government/individual responsibility for the welfare of citizens is determined by utilitarian considerations. Instead, Ukrainians' populist demands regarding employment, wages, and industrial competition, although they have a place in public opinion, nevertheless a significant share of citizens understand the impossibility of these slogans under market conditions. This actually explains the predominance of socio-cultural determinants in relation to the ethical aspects of economic life. In addition, the connection of populist orientations with left-wing political and ideological identity indicates the existence of post-Soviet resentment among a significant part of the population of Ukraine. Such dual existence of «old» and «new» institutions still remains a space for the spread of populist orientations, which will manifest itself in the post-war period.*

**Key words:** populism, populist orientations, economic attitudes